

ХУДОЖНЄ ПОРІВНЯННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ЕКСПРЕСІЇ В СУЧАСНІЙ ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Статтю присвячено аналізу художнього порівняння як джерела мовної експресії в сучасній дитячій літературі, особливостям функціонування, класифікації порівнянь за структурою, походженням і призначенням, обґрунтовано потребу вивчення мовних особливостей сучасних літературних казок для дітей, що надзвичайно багаті на тропи, серед яких переважають порівняння.

Ключові слова: дитяча література, лексична експресія, тропи, метафорична група, прості та розгорнуті порівняння, загальнозживані та індивідуально-авторські порівняння.

Стаття посвящена анализу художественного сравнения как источника речевой экспрессии в современной детской литературе, особенностям функционирования, классификации сравнений по структуре, происхождению и роли, обуславливается необходимость изучения языковых особенностей современных литературных сказок для детей, которые чрезвычайно богаты тропами, наиболее употребляемыми среди которых являются сравнения.

Ключевые слова: детская литература, лексическая экспрессия, тропы, метафорическая группа, простые и развернутые сравнения, общеупотребительные и индивидуально-авторские сравнения.

A crucial role in shaping the linguistic world of the child plays a direct communication with parents, mentors, teachers. They form the first communication model, lay the first cultural stereotypes. The second important path is the written word. It is therefore important to analyse what you listen to, and later read Ukrainian children. While working with the works to teach the children to watch the language works, especially for comparisons, metaphors. The teacher on the basis of texts has the opportunity to work on enriching vocabulary of children learning to find the right words and figurative expressions. The most popular genre of children's books – fairy tale. The text of the tales is an excellent material for the formation of skills of coherent speech. Given the above definitely, the actual problem we consider the study of language features of modern literary fairy tales for children, which for the first time are objects of linguistic analysis. Children's literature is extremely rich on the trail. In the genre of tales of the trail contribute to greater accessibility of the text, highlight and streamline the presentation, reinforce its credibility. Following folk tradition, modern writers among all the tropes rather than comparison. Therefore the

© Рибалка Я. І., 2016

article is devoted to the analysis of literary comparison as a source of verbal expression in contemporary children's literature, peculiarities of functioning, classification comparisons on the structure, origin and purpose. Comparison as one of the expressive means of artistic creativity modern storytellers are divided into simple and detailed. The prospect of work due to the need for further expansion of the aspects of the study of children's literature in Ukraine over the last 15 years.

Key words: children's literature, lexical expression, trails, metaphorical group, comparison of simple and detailed, common and individual-author.

XXI ст. набуло означення 'космічне': космічні швидкості, космічні технології, космічні проблеми, космічні діти... Діти XXI ст. – це справді такі собі 'вундеркінди', які майже з немовлят уже володіють комп'ютером. А в ранньому шкільному віці вже мають мобільні телефони, управно користуються технічними пристроями. І це вже не розкіш, а потреба урбанізовано-технічного світу. Тож улюбленими іграми дітей нового покоління є не народні ігри «Піжмурки-схованки», «Панас», «Зелений шум», «Місточок» тощо, а електронні, сюжети яких будують переважно на жорстокості, бездушності, агресивних, егоїстичних вчинках. Саме тому розумні та досвідчені батьки одним з найкращих джерел розвитку дитини й досі обирають дитячу літературу, адже її слово для дітей стоїть з відкритим заборолом перед непростим часом нинішнього століття. І це слово лагідне й красиве, де майже кожен твір закінчується перемогою добра.

Попри важливість питання, на жаль, маємо констатувати, що на сьогодні в Україні видано замало добірної, якісної, високохудожньої українськомовної літератури для дітей, звідси – у науці недостатньо досліджень дитячої літератури. Водночас ця тема потребує докладного розроблення. З огляду на викладене беззаперечно актуальною проблемою вважаємо вивчення мовних особливостей сучасних літературних казок для дітей, що вперше є об'єктами лінгвістичного аналізу.

Дитяча література надзвичайно багата на тропи. У жанрі казки вони сприяють більшій дохідливості тексту, увиразнюють і впорядковують виклад, посилюють його переконливість, забезпечують упливість матеріалу, даючи оцінку. Утім, основна функція тропів у мові художніх творів – зображальна, естетична. М. Коцюбинська з цього приводу зауважує: «Буває

образність, так би мовити, більш внутрішня (в тропях) і зовнішня, створена безобразними словами» [2, с. 21]. Письменник за допомогою безобразних слів може малювати точні, пластичні, виразні та відчутні образи. Це залежить від індивідуальних творчих уподобань автора, від його стилю. Тропи, наголошує М. Коцюбинська, особливо сконцентровано виявляють характер образного мислення. І справа не в кількості тропів – а в їх якості. Відомо, що у тропях знаходить своє відбиття не лише індивідуальність письменника, а й дух епохи, характер народу. Троп – це не та форма, у яку виливається готова поетична думка, а та, у якій вона народжується. Письменник не придумує словесних образів, а мислить ними [2, с. 21].

Наслідуючи народну традицію, сучасні літератори серед усіх тропів, за нашими спостереженнями, надають перевагу порівнянням. І це, на нашу думку, не дивно, адже порівняння – це троп, побудований на зіставленні двох явищ, предметів, фактів для пояснення одного з них за допомогою іншого. Такий спосіб пізнання дійсності як зіставлення цілком доступний для дітей будь-якого віку. Стилистична роль порівнянь, що полягає у виділенні якоїсь особливості предмета чи явища, що постає дуже яскраво в того предмета, з яким порівнюється це явище, цілком відповідає меті письменника подати матеріал ‘гарно’ й естетично. Отже, статтю присвячено аналізу художнього порівняння як джерела мовної експресії в сучасній дитячій літературі, особливостям функціонування, класифікації порівнянь за структурою, походженням і призначенням.

Поняття ‘порівняння’ в загальному плані надзвичайно розлоге. «У широкому розумінні якийсь порівняння лежить в основі майже всіх тропів, особливо метафоричної групи», – стверджує М. Коцюбинська [2, с. 38]. Уживають цей термін також і в локальному значенні для позначення одного з видів тропів.

У казках порівнюватися може все – живе й неживе, фізичне й психічне, конкретне й абстрактне. Порівняння як один з експресивно-виражальних засобів художньої творчості сучасних казкарів можна поділити на прості та розгорнуті.

Прості, утворені за допомогою сполучників, диференціюють на загальноновживані та індивідуально-авторські. Використовуючи загальноновживані (чи постійні) порівняльні звороти зі сполучниками, сучасні казкарі продовжують традицію цього тропу в українській літературі, оскільки порівняння широко застосовували ще в усній народній творчості. З-посеред сполучників, які письменники вживають у цій категорії порівнянь, постають *як, ніби, мов, немов, наче, неначе*. Вони репрезентують неметафоричні порівняння, асоціації в яких є прямими та простими; вони не відходять далеко від явища й ґрунтуються на буквальних, прямих ознаках. Такі художні порівняння загальнономовного (нерідко фольклорного) характеру конструюють на основі традиційних, колективних (об'єктивних) естетичних уподобань. У загальноновживаних простих сполучникових порівняннях сучасних літературних казок здебільшого немає метафоричних переносних зв'язків, асоціації тут мають пряме, неметафоричне значення. Завдяки своїй переважно двочленній структурі ці тропи реалізують формально-смысловий характер. У дитячій літературі такі конструкції переважають над іншими. Напр.:

«Знову, знову дні гарячі. / Спека – як біля плити. / Загоріли ми добряче / До такої чорноти – / Ніби негри я і мама» (6, с. 88); *«Кораблі такі рухливі, / Мов птахи із казки. / День і ніч прасують хвилі / Здоровенні праски»* (12, с. 9); *«Наче віник, хвіст лисиці. / Коли сніг, лисиця має / З пантелику збить мисливця: / Миттю слід свій замітає»* (12, с. 11); *«Десть у небі шлях Чумацький / Осріблів ялинок ряд. / І на них враз заяскріло, / Мов намисто, сто гірлянд»* (11, с. 18); *«Кіт підскочив, мов ужалений»* (7, с. 46); *«Пензлики бігали по паперу, немов живі»* (7, с. 6); *«– Сиджу я, наче у полоні, а я тут серед дітлахів!»* (5, с. 18); *«Легкі, наче лебедячий пух, хмари поважно пливли в густій синяві неба»* (8, с. 12); *«...повільно просувався вперед і раптом підскочив, як пружина»* (8, с. 18); *«Злегка піднявши над водою крила, ніби вітрила, красень Пелікан поплив»* (8, с. 34); *«В ранковому тумані губляться обриси дерев, наче марево, зависають над землею їхні верхівки»* (8, с. 38); *«Немов*

божевільний, він став літати навколо бандитів, надійно і щільно обмотуючи їх» (3, с. 64); «...з кумедним вороненятком на плечі, яка, **немов цирковий канатоходець**, ішла по зірковому промінчику» (3, с. 76); «... коли за нами гнався уламок Чорного Карлика й наша ракета ввійшла в атмосферу Землі, він спалахнув, **наче смолоскип**, став горіти» (4, с. 31); «Через бокові ілюмінатори апарата вони бачили Міль, яка, **немов очманіла**, пурхала навколо акваріума» (4, с. 37); «Відважних дослідників кидало всередині батискафа, **наче горошини в дитячій брязкітці**» (4, с. 43); «Дужий удар його широкого, як лопата, хвоста» (4, с. 45); «Усі принишкли і, **мов зачаровані**, витріщилися на замутно-чорний кристал» (4, с. 84); «Величезні хвилі кидали й вертіли батискаф, **мовби піщинку**» (4, с. 86); «А чого ти до мене причепився, **наче реп'ях?!**» (8, с. 31); «І відразу ж наші герої, **мовби за велінням чарівної палички**, набули свого первозданного вигляду» (4, с. 89).

Такі художні порівняння мають прозору логіко-семантичну основу, сприймаються без особливого інтелектуального напруження і є помірно експресивними.

До простих уналежнюємо й безсполучникові порівняння, що творяться за допомогою предиката: *подібний, нагадує, схожий, скидається*. Наприклад: «**Оце так шия у жирафа! Довша від вежі телеграфу**» (12, с. 7); «**Чіп ворухнув вухами, схожими на блакитні лопухи**» (7, с. 7); «**А ще – з двома маленькими ріжками, схожими на рогачики**» (7, с. 30). Таких порівнянь у сучасній дитячій літературі фіксуємо відносно мало.

Характерною ознакою естетизації мови літературної казки постають індивідуально-авторські сполучникові прості порівняння, що мають складну логіко-семантичну основу, а тому потребують асоціативної розумової активізації суб'єкта. Це, з одного боку, ускладнює сприймання дитиною контексту, стилістична роль якого «як естетично впорядкованого мовлення визначається тим, що в ньому слово, будучи виразником інформації про роботу естетичної свідомості автора, здобуває нові емоційно-оцінні відтінки, з чисто лінгвістичної (первісно-понятійної) сутності перетворюється на художньо-образну

сутність» [3, с. 220], а з іншого боку, допомагає «нормативно організуватися в особливу естетичну структуру» [3, с. 220], водночас виховуючи й розширюючи межі пізнання дитини.

Компаративною зв'язкою в порівняннях такої категорії постають сполучники *мов, як, наче, неначе* тощо, пор.: «*Розігрів Кирило змія, наче в горні коваля*» (1, с. 8); «*В зоопарку навич – ніби справжній панич*» (1, с. 16); «*Ходить Петрик по подвір'ю, наче в зоопарку*» (10, с. 3); «*Він сьогодні їде в поле, ніби справжній комбайнер*» (10, с. 11); «*...почувся зовсім поруч ніжний-ніжний, мов тонке срібло, голос рожевої Квітки*» (7, с. 4); «*– Шикуйсь! – наче полководець, скомандував Дід Мороз*» (4, с. 6); «*Чого це ти стоїш, наче стовп серед степу*» (8, с. 25); «*Зошит є і в Поросятка, / Та немає там порядку: / Плями масляні і клякси – / Розтеклись, як сльози в плакси. / Цифри й букви всі криві / І танцюють, як живі*» (5, с. 39); «*На люстрі, мовби на канаті, / Вдалось качатись вовчєнати*» (5, с. 16); «*І вареники малі / Застрибали, мов кролі!*» (5, с. 25).

Схожі індивідуально-авторські сполучникові прості порівняння набувають у казках гіперсемантизації, оскільки їхня експресивність є високою через власне метафоричне значення та потужну образність, забарвлену й генетично первинним значенням, і новим контекстуальним виявом: «*Та жирафи ходять, мов балерини!*» (7, с. 17); «*...Вирушили, немов ангели, гуляти хмарами?*» (4, с. 63).

Серед простих порівнянь фіксуємо як прямі (позитивні), так і заперечувальні (заперечні, зворотні). Прямі: «*Як дрібненько вони розсіюють воду своїм хоботом! Наче з найменшої поливалки*» (7, с. 2); «*А на біленькій, як пух, хмарині пливе лялька Катя і сміється*» (7, с. 34); «*Упіймався, як миша в мишоловку*» (7, с. 36); «*Спить, як байбак*» (7, с. 20). Таких у сучасній дитячій літературі переважна більшість.

Заперечувальні порівняння побудовані не на зіставленні, а на протиставленні предметів або явищ: «*Ще на нім новий жупан – ну не кіт, а справжній пан!*» (6, с. 11); «*– Це не батискаф, а ліфт якийсь. То вниз, то вгору*» (4, с. 46).

Не менш значущими й функціонально навантаженими

постають у дитячій літературі розгорнуті порівняння, за допомогою яких автор зіставляє певні явища чи поняття, розкриває низку ознак одного або навіть групи предметів, дає цілу картину, всебічно змальовує предмет: *«Прилетіли дві синиці, / Щоб подзьобати суниці. / А вони – як вата, білі: / Поки ще не спілі»* (12, с. 12); *«– Мамо! Де ж подівся одяг, наче виніс його протяг?»* (5, с. 8); *«Після закінчення розмови Фломастер помовчав десь хвилину, немовби перетравлюючи одержану інформацію»* (3, с. 18); *«Юлька, Олівець і Чарівні Фарби так постаралися, що здавалося, немов зірковий промінець переливається всіма кольорами райдуги»* (3, с. 76); *«Слоник спав так міцно, начебто випив напередодні відро снодійного»* (4, с. 38); *«...Бульконира немов ударило електрострумом»* (4, с. 65); *«Вампір, учепившись лапами в клубок, летів із такою швидкістю, наче його вжалила оса»* (4, с. 72); *«Невдовзі він опинився мовби всередині кокона й уже не міг поворушити ні крилами, ні лапами»* (4, с. 73); *«Байбаки не птахи, літати не вміють. І не перекотиполе, котрі, як легкі прозорі кульки, гнані вітром, стрибають степом»* (8, с. 26); *«Та Гагагав тут і сам почав смикатися, вовтузитися, підстрибувати, немовби його лоскотали, і втратив управління ракетою»* (4, с. 12); *«Гагагав з'явився з такою самовдоволеною посмішкою, наче він щойно встановив світовий рекорд із розігрувань»* (4, с. 70); *«Він сидів на Бульконировому троні, зачаровано дивлячись на те, як розмотується клубок, немовби це був телевізор, по якому транслювався фільм про його життя»* (4, с. 71).

Такі порівняння будують зазвичай на єдиному, проте ключовому зіставленні, завдяки деталізації якого утворюють поширене уподібнення, створюють цілу картину, сцену. Ознайомлення дітей з такими прикладами вчить мислити асоціативно, відшуковувати для донесення своєї думки свіжі, незатерті образи та порівняння.

Особливою стилістичною виразністю й естетичною вартістю відзначаються речення з ампліфікацією: *«Його пухкі щоки роздувалися, як вітрила, ніс морщився, губи сіпалися»* (4, с. 23); *«Курчатко було просто чарівне: гарненьке, чорненьке,*

пухнасте, м'якеньке, немов оксамитове» (2, с. 10); *«Очі у них горіли, мов жаринки, а білі зуби були гострі, як вістря ножа»* (9, с. 4); *«Такий зчинили галас на весь ліс, мовби всіх запрошували на суд і розправу»* (8, с. 10). Ампліфікують звичайно, нагромаджуючи в обмеженому контексті, однотипні мовні одиниці, або ж слова, що виражають синонімічні поняття, або ж слова однієї частини мови. Кожна із цих одиниць має самостійне значення, а всі разом, функціонуючи у взаємодії, вони підкреслюють, експресивно посилюють висловлену думку, забезпечуючи належний художній ефект.

На нашу думку, художнє мовлення сучасних письменників ненав'язливо показує у своїх творах дітям загальнолюдські цінності й високу мораль не у вигляді нудних і сухих повчань та наказів, які надто часто викликають у дітей природне прагнення чинити навпаки, а в такій словесно-емоційній формі, яка невимушено підводить дітей до самостійного висновку: чому саме потрібно поводитись гарно, чому лише позитивні вчинки приводять до справжньої радості й задоволення.

Саме твори дитячої художньої літератури вчать дитину мислити, розширювати кругозір. Дитину цікавить результат дії героїв твору і зазвичай хвилює власна причетність до подій.

У процесі дослідження з'ясовано, що сучасним дитячим творам властива виразна тропіка, інші не менш експресивні художні засоби. Тож у перспективі є потреба подальшого розширення аспектів дослідження дитячої літератури в Україні за останні 15 років. Адже ще грецький філософ Платон писав: *«Ніхто не стає гарною людиною випадково»* [1, с. 185]. Гарну людину потрібно виховувати. Основою ж доброго виховання є гарне художнє слово.

Бібліографічні посилання

1. **Афоризми** : велика книга мудрості / упорядн. О. О. Мінько. – К. : КМ Publishing, 2012. – 768 с.
2. **Коцюбинська М.** Образне слово в літературному творі / М. Коцюбинська. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 188 с.
3. **Чабаненко В.** Основи мовної експресії / В. Чабаненко. – К. :

Вища шк., 1984. – 167 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Андрусяк І.** М'яке і пухнасте : поезія / І. Андрусяк. – К. : Грані-Т, 2010. – 72 с.
2. **Андрусяк І.** Три дні казки / І. Андрусяк, В. Запорожець, М. Гриценко. – К. : Грані-Т, 2008. – 96 с.
3. **Герланець В. І.** Дивовижні пригоди Каркуші та Олівця / В. І. Герланець. – Харків : Ранок, 2004. – 79 с.
4. **Герланець В. І.** Неймовірні пригоди Ведмедика, Гагагава й Молі / В. І. Герланець. – Харків : Ранок, 2001. – 95 с.
5. **Гордієнко С. А.** Секрети поведінки в школі : для вихованих маляток та вихованих звіряток. Вірші / С. А. Гордієнко. – Харків : Торнадо, 2008. – 48 с.
6. **Дитяча література.** Твори українських письменників II половини ХХ – початку ХХІ століть / упорядн. Н. І. Богданець-Білоskalенко. – К. : ВД «Слово», 2011. – 480 с.
7. **Пономаренко М.** Пригоди Чіпа та його друзів : казки для малят / М. Пономаренко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 48 с.
8. **Прокопенко І. М.** Колискова для Лилика : правдиві історії про рідкісних тварин / І. М. Прокопенко. – Дніпропетровськ : Овсянніков, 2003. – 44 с.
9. **Савченко О. І.** Пригоди мурашки-еміграшки / О. І. Савченко. – Львів : Аверс, 2000. – 13 с.
10. **Сокол А. В.** Петрикові канікули / А. В. Сокол. – Чернігів : Деснянська правда, 2006. – 16 с.
11. **Цельняк І.** Дарунок Святого Миколая. Вірші для дітей / І. Цельняк. – Львів : Край, 2006. – 24 с.
12. **Юречко В. І.** Чомучка : цікаві запитання і веселі відповіді. Вірші для малят 4–7 років / В. І. Юречко. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2005. – 16 с.